
ЛИТУРГИЧКИ МАТЕРИЈАЛ У СТАРИМ СРПСКИМ БИОГРАФИЈАМА XIII ВЕКА.

(Наставак)

КРСНИ ЗНАК

Знамёновање часним крстом поменуто је само код Доменијана и Теодосија, и то у неким изванредним случајевима. Прво се место односи на Немању, кад је ишао против непријатеља „и знамениемъ кръстъныимъ въроуживъ се...“ (Домен. I, 18). На другом месту говор је о Сави кад се молио Христу да га упути у Св. Гору и после молитве „знамениемъ іего светыимъ, кръстънымъ оружиемъ, оукрѣпить се...“ (Домен I, 26). Кад је Сава био код Стреза стоји да „тѣмъ толико іеже образоюшта кръстъно знамениє...“ (Домен. II, 207). Код Теодосија налазимо једно место, да је св. Сава кад је нашао Стефана већ мртва „кръста образомъ по нагоу сие написавъ“ (163; ср. Домен. II, 301). Кад су на лађу којом је путовао св. Сава напали валови, овај је на противне ветрове и валове учинио „кръста образъ.. простираше роуки и сим сапрѣшташе“ (184). Парамонар цркве четрдесет мученика у Софији кад је видио здрава инока Неофита „знамениемъ же кръстнымъ оукрѣпив се...“ (Теод. 212).

БЛАГОСЛОВ

Пошто су сигурно старе српске биографије, бар донекле, улазиле у богослужбене књиге, које су се читале приликом празновања биографских лица, то оне имају и сам почетак позывање на благослов. Четири од узетих биографија почињу са „отъче благослови“ или обратно „благослови отъе“ а само Стефанова „владыко благослови“. Биће да је ово било удешено од писаца биографија за оне, који су биографије при свечаностима читали. Чатац је прво тражио благослов од настојатеља и онда читao поједине делове.¹ Но благослов се помиње још на много места у свим биографијама и све оне тако ређи кипке благословима. Благослов црквени додељује виши нижему, јер као што смо навели, прота светогорски желео је да се Сава рукоположи у свештенички чин да га после може благословити. (Теод. 79). Уз благослов се на неким местима помиње — узима и молитва. Кад је Сава хтео да иде у лавру св. Атанасија „молитву възеть отъ игоумена.“ (Теод. 31). — Кад је Сава на путовању по истоку дошао у Скитију и Црну Гору срели су га тамошњи монаси, и он „молитву же отъ нихъ и благословеніе прїемъ..“ (Теод. 189). Исто чини при обилажењу пустињака у Египту (ibid. 191-2).²

Означујући странице за спореднија места овде ћемо се само задржати на нека интересантнија. Кад је дошао Симеун у Св. Гору, дошли су к њему „въси светии и прѣподобьнии, малии же и велиции чрънци Светыie Горы отъ малыхъ и великихъ монастыреи, отъ горь и поустынь и пештерь и пропастии земльныхъ съ.. протомъ... на благословеніе..... отъцъ же нашъ светыи Симеон благословенъ бысть Богомъ и въсѣми светыими.“ (Домен; I, 53, II, 154). Симеун и Сава кад су се одлучили да иду на поклоњење светогорским манастирима „благословена бывъша игоуменомъ...“ (ibid. I, 55, II, 158). „И благослови любимааго сына своєго кирь Савоу и въсь съборь светыхъ чрънъцъ“ (ibid. I, 78; II, 173). Ово је благослов цред смрт. Кад су Светогорци чули за долазак св. Саве из Никеје где је посвећен за

¹ Да су се биографије читале у манастирима сведочи донекле то што су преписиване од стране калуђера у најтежим данима, заједно с другим црквеним књигама. (в. Л. Мирковић, оп. сиt.).

² О узимању молитве као благослава види код одељка „молитве и мольење“ у овом раду.

епископа, предусрели су га сви „да благословени боудоутъ отъ него, нъ тъкъмо же благословени нъ и освештени... и въси телици приходжаахоу и благословляахоу се оу него“ (Домен. II, 222—3). Сава је као архиепископ одмах посетио светогорске манастире и свуда је монасима додељивао благослов (Домен. II, 232—3, 273, 277, 278, 280); и одатле долази у Србију и од свих страна су к њему дошли, како каже биограф „на благословение... и благословени бише и пооучени прѣосвештенымъ...“ (*ibid*, II, 281). Такође говори се и о благосиљању од стране св. Саве пред његову смрт „расписавъ благословеніе въсѣмъ чедомъ своимъ, и благословивъ въса чеда своа и съродъники свое..“ (*ibid*, II, 329). Кад је св. Сава посвећен за архиепископа цар и сви његови људи „роукою ново свештеннаго архиепископа благословити се съриштоуш се“. (Теод. 129).

Још о благослову на овим местима: Сава, 160, 163, 164, 169, 170, 172; Стефан, 12, 15, 16; Доментијан II, 135, 160, 277, 278, 280, 325, 329; Теодосије, 9, 21, 31, 42, 56, 141, 157, 166, 174, 189, 191—2, 194—5, 199 итд.

ПОЛОЖАЈ НА МОЛИТВИ

Под овим се разуме стање човеково, његове душе и тела, приликом молења или пак неког већег религиозног осећања. Кад већ знамо с коликом побожношћу је био проткан живот лица описаним у биографијама, онда нам је јасно да су се религиозни осећаји изражавали на начин достојан величине Божје и светитељске. Дакле побожност се изражавала поклоном, падањем на колена, подизањем реку, сузама и др.

а) Поклон. Сваки час у биографијама се сретамо с местима, која говоре о поклону. Да не би нас сувише далеко одвело навођење свих места, ми ћемо се зауставити на главнијим а на остала упутити означењем страница, као што смо учинили код благослова.

Доментијан у своме Симеуну пише како су се св. Симеун и Сава при обилажењу цркава по Св. Гори, где год су дошли, поклонили цркви „и поклонити се въсѣмъ светыимъ црквамъ“. Прво су дошли у Кареју у цркву св. Борордице „поклониста се прѣсветѣи Богородици... и топлыми слезами облијаста светою црковь...“ (55). Исто чине и у Иверској цркви „тѣмъжде образомъ поклоньша се... и гробоу светааго поклоньша се...“ (56). — Кад је Сава био позван у Ватопед

на празник „и поклони се светѣи Богородици,“ (Домен. II, 127). После тога Сава је био у лаври св. Атанасија „поклони се гробоу светааго, и цѣловавъ светоую црквъ и игоумена и въсоу братию“ (Домен. II, 138, ср. кад то чине Сава и Симеун заједно Теод. 42—3). Као што се види уз поклањање црквама често се помиње и целивање. Враћајући се из Константинова града тамо је св. Сава ишао односно тражења Хиландара, при повратку у Хиландар „цѣловавъ светоую црквъ“ (Домен. II, 161). Други пут кад је као новоосвећени архиепископ наишао преко Св. Горе каже се да „цѣловавъ въсе светыне цркви и чьстънааго отъца прата Светыне Горы...“ (Домен. II, 225). Под целивањем цркава треба разумети целив св. престола и св. икона којима је црква посвећена што и данас свештена лица, кад уђу у олтар врше. — У беседи Савиној о јеретицима читамо овакво место: „покланяјемъ се дрѣвоу чьстънааго кръста, и светыимъ съсоудомъ чьстънимъ и божьстъвныимъ црквамъ и мѣстомъ светыимъ покланяјемъ се чьстъномоу образоу прѣсветыне Богородице и въсечьстъниихъ божиихъ оугодъникъ образомъ...“ (Демон. II, 237—8; ср. Теод. 149—50).

Још о поклону црквама, гробовима светитељским и другим светињама помиње се на овим местима: Доментијан, I, 55, 56; Домен. II, 127, 158, 159, 225, 226, 228, 237—8, 280, 281, 302, 325; Теодосије, 13, 22, 24—5, 32, 42—3, 135 итд. Посећујући св. Сава цркве и светиње по истоку, биографи, нарочито Доментијан увек наглашавају да је, где је год дошао учинио поклон „и тоу поклонивъ се чьстъно“, или „и тоу поклонивъ се по достојанију“, или само „тоу поклонивъ се“. Овакви изрази се сретају приликом сваке посете Савине некоме светоме месту.

б) Подизање руку. Сава говори за свога оца да претходно, пре молитве, у којој даје благослов наследницима својим „въздѣвъ роуцѣ начеть“ (168). Доментијан говори такође о Симеуновом подизању руку „прѣподобињи и светѣи роуцѣ свои въздѣвъ къ вышьниемоу...“ (I, 79; II, 174), али он не наводи молитву, него само овај акт подизање руку узима као скрушеност и покајање Симеуново пред смрт. Стефан помињући случај када су на Немању напала браћа, каже: „онь же възвигъ очи и роуцѣ свои на небо выпиаше къ владыцѣ своемоу изъ глубини срѣдьчные и къ страстотрпъцуо Христовоу Гешоргию...“ (5 Домен. I, 8). Даље по Доментијану говори се о Немањином подизању руку кад је чуо да се

Ратско налази у животу (I, 27—8); — затим у Сави „въздвигъ прѣподобнѣи роуцѣ свои на высотоу небесъноу моле се.“ (II, 211). Ове се речи односе на св. Саву приликом исцѣљења раслабљенога у Жичи. Кад је Сава чуо о смрти свога брата Стефана, молио се уздинутим рукама „и горѣ въздѣвъ роуцѣ свои къ вышъчемо..“ (Домен. II, 258, в. још о подизању руку приликом мольја 281 и 300 када је чинио молитву ради буре на мору). Имамо и код Теодосија података о подизању руку. Кад је Сава уручио Симеуну поздрав од цара Алексија и казао му о дозволи за обновљење Хиландара „прѣподобнѣи роуцѣ свои къ Богоу благодаре въздѣвъ“ (48). За време привићења Симеуна св. Сави у сну, овај одмах с рогозине устане „и свѣтло къ вышъниемоу высоко роуцѣ възвижетъ...“ (63, и даље 111, 154, 148). Према свему овоме може се закључити да је молитвеност у XIII в. често била пропраћена дизењем руку к небу.

в) Падање на колена. „Аз' же падь ниць на прѣчтною ногоу его,“¹ пише Сава да је сам учинио пред Симеуном, кад га је овај благословио са смртног одра (167). Стефан пише о себи, да је добивши писмо од Симеуна, у коме га овај позива да помогне обновљење Хиландара „въставь съ прѣстола своего падь ниць на землью..“ (14; ср. Домен. I, 62). „...и поклони господеви колѣнѣ свои доушевнѣ и тѣлеснѣ, сътворь молитвоу..“, каже се за св. Саву кад се одлучио на постриг (Домен. II, 126). Кад је св. Сава пошао на обновљење манастира Хиландара „прѣклонивъ же колѣнѣ свои доушевнѣ и тѣлеснѣ, и сътворивъ молитвоу..“ (Домен. II, 164; види још о преклоњењу колена 163, 272). — Из Ватопеда, по Теодосију, св. Сава је пошао на обилажење Св. Горе, и кад је дошао на Атон „колѣнакланіание же и обноштно стоянїе и мнѡгы молитвы шть гльбости срѣдьца къ Богоу прѣдлагаетъ..“ (22—3).

г) Стојање. Стојање се помиње, како приликом богослужења, тако исто и за време обичног мольја. Кад је Сава известио Симеуна да је старац дозволио да обнове манастир, Симеун „едва сыномъ подъеть възвиже се, и симъ тако жъломъ

¹ Падање на ногу оному од кога се тражи благослов или опроштај налазимо још на једном месту, а то је кад су разбојници срели Саву с хљебовима које је делио светогорским каљерима „падошё іемоу на ногоу и благословениа прошаахо...“ (Домен. II, 136). Али како је овај поклон, падање другоме на ногу вршен не можемо рећи?

подъпираемъ на молитвѣ ставъ . “ (Теод. 49). О стајању на богослужењу између многих места, да наведемо једно: послан од св. Саве јеромонах Иларије долази у студеницу и тада Стефан с игуманима и иноцима „въсеноштно въ цркви стојати оутврьждае се, .“ и даље каже како се старац дивио његовом толиком стајању (Теод. 21).

д) Врло често је молитва пропраћена са сузама напр. „многыне слзы пролипавъ и молитвоу оумноживъ..“ (Домен. I, 28) Немања кад је чуо да је Растко у животу. Проливање суза помиње се приликом целивања и клањања гробу св. Симеуна (Теод. 74, 116). — Кад је Сава стигао у Јерусалим, ушао је у цркву св. Васкрсења „многымъ же излитиємъ слзы, и очесы и тѣлесемъ къ животворештомо гробоу владыки своего Христа прилагае се, и сего роукама ѿбъемле, любъзно ѿблобизавъ, на светѣи же и чистнѣи Голготѣ и въ всеи великои цркви слъзно ѿблобизавъ и поклонивъ се благодари Бога,“ (Теод. 166—7). Исто је извршио приликом његовог другог дојаска тамо (ibid. 186).

Израз велике скрушености и побожности приликом мольења као да се вршио и на други начин. Пошто су светогорци установили празник св. Симеуну, Сава се, по Теодосију, преко ноћ затворио у цркви и тамо вршио мольење и подвиг „падаетъ на землю, припадаетъ къ Богоу, прысы бѣть нештедно, ѿгънныиу слзы изливае...“ (73). Приликом доношења моштију св. Симеуна из Св. Горе у Србију, каже се за Стефана да „самоую ту чистноую свою главоу въ прысть земльноую подъкланяше...“ (Теод. 83). — Пошто се инок Неофит исцелио крај гроба св. Саве „къ гробоу же светаго главою бїе, и оумилгае се,...“ (Теод. 211).

ОСВЕТЉЕЊЕ И КАЂЕЊЕ

У величањима св. Симеуна и св. Саве, Доментијан каже за њих „въжегьша свѣтильника свога не воштана тъкъмо једина, нь и сами просвѣштыше се разоумомъ словесе божија...“ (170). Овде се као што видимо у првој реченици мисли на воштане свеће. Иако се кандила помињу приликом извесних процесија, ипак немамо толико директних навода о њихову паљењу. — Парамонар, који је нашао у цркви исцељеног инока Неофита, ишао је да запали кандила „и абѣ къ оутрьни парамонарь цркве светыхъ м. моученикъ въжешти кандила въ црковь въниде“.

(Теод. 212), што сведочи да су се кандила палила пре богослужења. Већ цитирано место такође по Теодосију, да је цар бугарски наредио да се „свѣштники же и златокованнаа кандила въ честь светаго положити“ (209—10), показује да су била намењена да висе изнад гроба где су паљена; јер одмах иза овога стоји „и светы гробъ его просвѣштати...“.

Кадионице се помињу, као што смо видели на неколико места у биографијама,¹ али тамјан свега на једном месту то место долази узгредно код Доментијана, који набрајајући велика дела св. Симеуна на јачању праве вере, каже: „и на въсакомъ мѣстѣ тимианъ Богоу въздоухъ осветы“.² (I, 31).

МЕТАНИСАЊЕ

Кад су св. Симеун и Сава кренули да иду на обилажење манастира по Св. Гори јавили су се игуману „и сътвориста метание“. (Домен. I, 55). Даље кад је Сава молио игумана за дозволу да може подићи цркву „и сътвори метание“ (ibid. I, 59, II, 163). За време празника Благовештења у Св. Гори св. Сава „сътвори метание игоуменоу и въсѣмъ братиамъ...“ (ibid. II, 128). Приликом посете Савине лаври св. Атанасија „творе метание, игоумень и въса братија...“ (ibid. II, 137).

БОГОСЛУЖБЕНИ ЧИНОВИ

Од врста црквених, богослужења у биографијама сретамо-ова: „оутрѣніе“, слоужбоу „мольбоу ѿбнѣщьноу“, „лutoурьгию“, „дѣневниє же и нощныє слоужьбы“, „бѣдѣниє нощьное“, „въсеноштьное стојание“, „оутрѣнью слоужьбоу“, „славословиє оутрѣнїааго богословија“ или „пѣнија“ (овај епитет се употребљава и за вечерњу), „агрипиню“ или „агрифиню“, „обычънаа славословија“, бѣдѣниє въсеноштьное“, „вечерньюо слоужьбоу“ и „светыне страсти“.

Прво место где се говори о богослужењу је код св. Саве. Тамо се говори да монаси који су били око одра св. Симеуна „ѡтидоше къ келїе слоужбы творити... бывшъ же врѣмени оутрѣніе и зачѣншоу пѣтїю црковънomoу“ (170) (т. ј. одмах пред смрт Симеунову). Код Доментијана читамо: „тогда же

¹ Види код одељка „Утвари“ у овом раду.

² За назив тамјана употребљава се и реч „ароматъ“.

приспѣ врѣмѣ къ славословио божьстъвныимъ и оутръниимъ пѣснемъ. Богохвалиному же кирь Савѣ въсоу ношть неоусыпно бѣдѣниє приемъшо...“ даље каже како је Сава оставио једнога брата монаха да послужи Симеуну, а он је пошао у „съборъ братије на славословије оутрънаго богословија“ (I, 76; II, 173). — Кад су браћа напала Немању, Стефан пише, како је Немања изашао у сусрет непријатељској војсци и стигао близу града Звечана. Ту је изабрао једног јереја и послao га у цркву св. Ђорђа, која се ту близу налазила „мольбоу обношноју творити, пакы же и лutoуръгию и въсоу слоужъбуо ношьноју по реду..“ (6). После вршења службе јереју се, кад је заспао, јавио св. Ђорђе. (Јереј се овде још зове презвитељ). За Немању се даље каже, како је после победе вршио „дъневније же и ношные слоужъбы“. Доментијан прича о истом догађају, само он каже да је Немања послao, не једнога него више свештеника и ови „по повелѣнию господина“ (тј. Немање) сътворише въсеноштъноје стојание и оутрънију слоужъбуо, и по томъ светоу и божьстъвноу лitoуръгию; по молитвѣ же мало прѣклоньшимъ се“. (18).

За св. Симеуна и Саву се каже да су у Св. Гори проводили „въ пѣнихъ и въ бѣдѣнихъ и въ мольбахъ чистыњихъ днь и ношь“ (Стеф. 13).

Кад је Стефан добио крст од часног дрвета, послан од Симеуна по Методију „съкоњчавъ слоужъбуо пришьствија светааго и чистынааго и живо творешија кръста“ (Домен. I, 68).

За време помена св. Симеуна, пре него што се појавило миро из његове раке „богословију вечерњемоу съврьшеноу бывшио..“, даље се каже како је св. Сава дао кључе од цркве проту а овај „ипаръху“¹ своме, и онда Сава иде на пирг где целе ноћи остаје у молитви с браћом манастирском „и приспѣвшио врѣмени агрипини²... и начете пѣти агрипинију по чиноу и оутръни...“ (Домен. I 86-7; II, 187; спр. Теод. 70-1).

Већ поменути поп Иларије као Савин изасланик кад је приспео у Студеницу „сътвори обычънаја славословија и объноштъноје стојание и оутрънији пѣснемъ съврьшеномъ бывшиимъ.. отъслоуживъ светоу и божьстъвноу лitoуръгию..“ (Домен. I, 115; II, 216.) Теодосије говори о истом догађају и

¹ Ваљда ће бити црквењак.

² Грчка реч од »αγριπνειν« бдeti. Овде значи бденије.

додаје да је Иларије после свршене службе „въ всеи свештенства одежди отъ светаа светыхъ кадило ваніами аромата... пришьдь къ чистномоу гробоу..“ (122).

На много места као вршилац богослужења помиње се св. Сава. За време борављења код византиског цара Теодора Ласкара „слоужешта іемоу по подобиу светыхъ„, желаје (цар) како бы причестъникъ быль светыни него“. (Домен. II, 217); а када се вратио из Никеје у Св. Гору као архиепископ „по светыхъ же цркъвамъ ходе светые слоужъби совръшае, и освештае въ нихъ попы и диаконы, доиде же и до лавры светаго Атанасија, и тоу светоую слоужъбоу сътворъ, и освети и тоу попы и диаконы..“ (Домен. II, 223; 225). Из Св. Горе Сава је дошао у Студеницу „бывшиоу дъни недѣльномоу, и сътворивъ бѣдѣние въсеноштыне по обычаю о съпасьномъ въскрѣсении... и бывшиоу дъневи въ врѣме подобъноге, сътвори же божествыноу литоургию,...“ (ibid II, 229; 242¹). — На путовању Савину по истоку, где је год дошао служио је литургију и наслашава се на једном месту стоји, како св. Сава и патријарх ерусалимски „многашти слоужаста за једино светоую литоургију оу гроба животворештааго сълична светыимъ одѣјаниемъ“. (тј. хоће биограф да напомене како су имали сличне одежде за време богослужења Домен. II, 266); даље Сава је вршио литургије у Витлејему (ibid II, 266); на Сиону, у Иверском манастиру где је подигао палате на спомен себи и родитељима (ibid. 267); у подгорју Сиона (ibid. 268); у Гетсиманији (ibid. 269); у руском манастиру св. Михаила (ibid. 272); у Богородичној цркви у Назарету (ibid. 275). А кад вратио у Србију, у Жичи „въсѣ часы дъневыные и ноштыные спѣте и прѣспѣвае въ бѣдѣниихъ ноштыныхъ, въ исправлениихъ божествыныхъ,“ (ibid. 285). Затим биограф говори о његовом другом путовању по светим местима; и прву посету учинивши патријарху јерусалимском настанио се у своае мана-

¹ Овде се (на страни 242), говори о богослужењу св. Саве у Жичи, када је изговорио проповед о обновљењу праве вере и проклетству јеретика. Беседа је изговорена „по начетии светые литоургије и въ врѣме апостольскааго прочтенија по извѣштении светаго ѹеванђелија.“ (Домен, II 234). По Теодосију проповед је Сава држао пре литургије а по прочитању ѹеванђеља говорио је симбол вере (144). О проповедима св. Саве има један добар рад пок. Добросава Ковачевића, Свети Сава као проповедник српске прав. цркве. Зато смо у овом раду обуставили да о томе више говоримо. Иначе је то област омилитике.

стиру св. Јована Богослова „и възираюштоу јемоу на светыне страсти“ (305) Из Египта камо је Сава дошао на другом путовању, султан даје њему пратњу до Горе Синајске, и када је дошао у цркву подигнуту на месту где је Мојсије видио купину која гори а не сагорева „идеже и до дънъсъ иереи боси слоужеть светоую литуръгию¹... самъ пръосвещенъ на мѣстѣ томъ слоуживъ прѣдъ Господьмъ светоую литуръгию тѣмъжде образомъ..“ (ibid. 313, ср. Теод. 192-3).

Теодосије карактеришући младост Савину каже како је „въ цркви по въсе слоужбы не лѣнит се стоати“ (5). Даље по Теодосију односно богослужења да поменемо ово: на годишњи помен св. Симеуна, Сава је украсио цркву „въсачькимъ благолѣпіемъ и гробъ прѣподобнаго свѣтла оутворивъ, и бывшиоу навечерію пометна фалмскаа оузаконеніа...“ и даље овде налазимо потврду да се богослужење вршило на српском језику, али одвојено за Србе „азъ оубо отъче по своему іезыкоу съ своими братіами въсходжу оутрънаа славословїа на пѣргону съврьшити;..“ рекао је Сава светогорском против. Ове речи нама сведоче, да иако је Хиландар био српски манастир, да се у њему није још вршило богослужење на српском језику, јер да је икада пре вршено свакако би и овом приликом кад је био празник св. Симеуна српског светитеља и ктитора овог манастира (70-1)². — За време точења мира у Студеници док је св. Сава вршио литургију, настала је велика узбуђеност и плач код присутних, тако да св. Сава, мнојм бо оумиленіемъ въноутрь светаго жртвника и сам оутѣшниаше се... немошти емоу по добиће възгласити людемъ..“ (87). — Сава је за време игуменовања у Студеници „црквамъ по чиноу славословіемъ и пѣніемъ оуставиаше прѣдааніа вса іаже въ светѣи горѣ навыче... (ibid. 96), А кад се вратио са свога првог путовања дошавши у Студеницу, светоую же божественоу по сихъ слоужбоу съвршивъ и светыхъ и боазњныхъ Христовѣхъ таинъ приемникъ бывъ...“ (ibid. 173). — Приметити је да Теодосије много мање него Доментијан говори о посећивању Савину појединих цркава по Палестини, па разуме се и о вршењу богослужења тамо. Осим наведеног места богослужења на Синајској Гори, говори се још

¹ Због речи које је казао Бог Мојсију (II Мојс. гл. 3. ст. 5).

² Истина код Саве имамо доказа да су опело над Симеуном вршили и Срби (види код опело).

да је Сава, кад је утуда дошао у Јерусалим, пошто се одморио „светою и божјествоу слоужбоу въ прѣсвѣтлѣмъ въскрьсенїа цркви и оу живоноснаго Христова гроба съврьшивъ, помоли се о цркви и о себѣ же и о царихъ и о всѣхъ людехъ господніа...“ (ibid. 194; Домен 315 види и 323. 324 о богослужењу).

Као што се види, оба Савина биографа приказују Саву, не само као великог молитвеника, него као врло ревносног службеника црквеног богослужења „цвѣтоушту добрыми дѣлы и подвигы изредьными, обычные слоужбы николиже не забывате, ни прѣстаје о нїеи“. (Домен. II, 181); а на другом месту исти биограф каже за њега и Стефана „и о въсемъ добрѣ спѣшаахоу въ слоужьбахъ божјествоныхъ и бъ пѣснехъ доуховьныхъ славословеште . . .“ (201)¹.

На крају да наведемо још један пример, који се односи на наш предмет. После исцељења инока Неофита присутни су прославили Бога за чудеса Светога „и отпѣваше оутъна славословила“ (Домен. II, 341).

СВ. ТАЈНЕ

Материјал о св. Тајнама је доста оскудан у овим биографијама. Највише се говори о крштењу, али разуме се, више мимогредно без дубљег улажења у ствар, што би нас овом приликом интересовало. Али ми више од наших биографа не можемо тражити, јер су они писали само животе својих јунака, а што нама у томе описивању искрсне по који елеменат за наш предмет, имамо им благодарити. Баш због тога што је материјал који нас интересује код биографа испадао мимогредно има за нас већу вредност, те му се може тврдити истинитост.

— Осим крштења помиње се још исповест, причешће и брак.

Најинтересантније је питање о крштењу Немањину т. ј. оно што два његова биографа — Сава и Стефан износе о његовом крштењу. Први, Сава каже како је Немања примио у Зети „с(ве)тое кр(ъ)щеніе“, а кад је отуда прешао у Србију да је поново од епископа цркве св. Апостола примио молитву „и миршь его помаза, и дроуго кръщеніе прїем'шоу емоу“ (173). И даље каже како је чудно ово било да он прими два крштења. Стефан

¹ Последње богослужење св. Сава вршио је у Трнову на празник Богојављења, кад је свршио и велико освећење воде (Теодосије 196—200; спр. Домен. II.)

исто тако говори о два крштења, само он подвлачи да је прво било извршено „латиньскимъ и пересомъ изволениемъ же божиемъ сподоби се и латиньскоје приети кръщеније.“ А кад се његов отац вратио у Србију „и паки сподоби се въторое кръщеније приети отъ роуки светитела и архијерѣа посрѣдѣ срѣпскіе земли.“ (2) Стефан дакле не помиње миропомазање него изрично говори о другом крштењу. Али сигурно да овде и један и други биограф имају у обзир миропомазање; јер је миропомазање дозвољено и обавезно у нашој цркви за човека који из неке друге хришћанске конфесије прелази у православну веру. За онога који прелази из неке хришћанске конфесије, која правилно учи о тајни крштења као што је латинска апсолутно крштење се не сме понављати.¹ Зато сигурно овде биографи узимају у обзир миропомазање, које није било извршено над Немањом у Рибницај. Како су јеретици и латини примани у православну веру налазимо тачно изложено код Теодосија. Пошто ово место има велики значај за наш предмет јер се из њега види детаљно како се поступало према онима, који су хтели прећи у православље, зато га наводимо у целини. После крунисања Стевана, Сава је у беседи изобличио јерес „миръ же и благословенїе въсѣмъ давъ“ отпустио их је домовима „исповѣдавшихъ же ересъ съ собою оу цркве оудръжавъ, и ѿсобъ ихъ испытнѣе испытавъ, и соуштихъ не кръштенїихъ съ прѣждѣ проклиналіемъ ересы, юже имѣху, оглашенныи дѣни въ съблуденїе чистотѣ заповѣдавъ имъ хранити, и тако кръстити се имъ повелѣвшае соуштихъ же кръштенихъ въ латинсции ересы такожде съ прѣждѣ проклетиемъ злыи ихъ ересы, и образъ вѣры исповѣдавшимъ и муроу светому молитвоу прочьсти, и тако тѣмъ светымъ муромъ сихъ по въсѣхъ чювьствѣхъ помазати, и вѣрныхъ съ нами имати сице светыи и въсѣмъ епископомъ заповѣда ѿ таковыхъ къ ніему приходештихъ творити“ (Теод. 151). Дакле Теодосије нам јасно представља како се поступил у превођењу јеретика у православље: прво су држали оглашене дане у чистоти и онда су крштавани. А који су били у латинској јереси, нису су се поново крштавали него су прво проклели своју јерес, изгова-

¹ В. опширије Д-р Л. Мирковић, Православна литургија III. Београд 1926 стр. 18—19.

рали су символ вере, онда је читана молитва мира и помазивали су се тим миром по свим деловима тела.¹

О крштењу св. Саве говори Доментијан, да родитељи његови, богодарованога сина „кърстивъша въ име Отъца и Сына и Светааго Доуха, и име нарековаста іемоу Растько,..“ (II, 120). Теодосије пише како Немања и Ана своју децу „просвѣтише божьествныимъ кърштеніемъ ..“ (3), а кад им се родио најмлађи син „породише и водою и доухомъ, божьственнымъ кърштеніемъ просвѣтивше и, и нарекоше име емоу Растько.. въдаше и очути се светымъ книгамъ,..“ (4—5).

Наилазимо даље на места где се мимогредно говори о крштењу. У похвали Симеуновој читамо „и коупѣль светааго кърштенија съны своје прѣпоуштаеть къ вѣчнѣи жизни, сънове же твои причестъници бывають.. (Стефан 38 и даље 39). У беседи Савиној против јеретика, проглашујући истиниту веру стоји изрично овако: „се же іесть оубо права вѣра божија іеже кърстити се въ име Отъца и Сына и Светааго Доуха..“ (Домен. II, 239). За св. Саву кад је дошао на Јордан, Доментијан каже „тоу оумывь се въ светомъ Иорданѣ“ а иза тога додаје како се уподобио „благодѣтелю своему, и кърстивъ се въ инемъ,..“ (270—1). По Теодосију Сава је боравећи у Жичи као архиепископ проповедао крштење „кърштеніе проповѣдааше показаниемъ въ штъпоуштеніе грѣховъ,..“ (96).

О причешћивању болесника имамо прво да наведемо за Стевана Првовенчанога где стоји да „небесъномоу бисероу прѣчистѣи кърви и тѣлоу Христовоу причестивъ іего,..“ (Домен. II, 259). Сава се пак сам пред смрт причестио „къ полууноштю же въскрѣниїа дыне недѣли ѿсвитающти прѣчыстныхъ и светыхъ и животворештихъ Христовѣхъ таинъ светыи причестив се,..“ (Теод. 201). Св. Симеун је такође пред смрт примио причест

¹ Интересантно је напоменути прелазак у православље угарског краља за време чуда св. Саве с ледом. Изнесено је да пошто је краљ изповедио грехе св. Сави, овај му поставља питање: „штырицаши ли се ересы? иже: штырицаю се, иакоже ты наочиши ме“. Научен од Светога, каже се даље, одрекао се „ересы и юже вѣроу латинскою дръжаше“ и свих јереси које је проклела света, саборна и апостолска црква и свети сабори, и примио је православну веру. Затим је Сава заједно с њим три пут изговорио „образъ... вѣры... и таковыхъ оузаконена вѣса и немъ светыи съвршивъ, и въ сего православїа вѣроу обновивъ прѣсветаго тѣла и чистные кръве Господа Бога и Спаса...“ (Теод. 158). Дало би се сумњати да се под „оузаконена“ разуме и миропомазање.

„не въкоуси хлѣба ни воды, тъчю на въсакъ дънь причещаше се светыхъ и прѣчистыхъ таинь, тѣла и кръве Господа..“ (Сава, 158; спр. Теод. 58).

Драгоцене податке имамо код оба биографу о ондашњем браку, као и о раду св. Саве да исправи и уздигне брак у српском народу на степен тајне. После изговорене беседе против јеретика и њиховог обраћања, ево како Теодосије описује рад св. Саве у овом правцу: „посилает же је^хархе многы, възыскающите иже яко поганыкы кромѣ благословенїа и молитвы жены поемшихъ, и сихъ вѣнчавати повелѣваетъ, аште же въ старости и дѣти таковыи имоуште боудоуть и сихъ подъ окриль матере приети, и съ ними вѣнчати се“. (151) — Доментијан описујући исти моменат каже да је Сава изабрао „богоразумъные моуже, и постави те протопопы; и тѣхъ пакы пославъ въ все страны отъчества своего недостатькы испльнити; іелици бо бѣху се женили чловѣци прочии по законоу, нь не вѣнчани бѣху, яко овьце не имоуште пастыра бѣху съметени; повелѣ же посыланыимъ сице вѣнчати родъ чловѣчъскии, сабирати въ црковь все, старье же и срѣдовѣчъные и младые моуже и жены, и все дѣти, іелици бѣху рождени отъ нихъ безъ благословенія закоњнааго, сквоупивъше ихъ подъ окриль родитеља своею, и тако вѣнчаваахо ихъ по јединому когождо ихъ, яко да боудоуть все благословени въ име Господъніе.“ (II, 243-4). Бесумње да је у ово време било много дивљих бракова у српском народу, и Сава уводи црквени брак издајући налог свештеништву како има поступати према онима, „који су као поганици узели жене безъ благослова и молитве“. Ако су пак ови у старости, па буду и деце имали то су ова узета под окриље материне и под материним окриљем на венчању била како каже Теодосије; док по Доментијану деца су из дивљих бракова скупљена под окриље родитељско и приступала венчању¹.

Исповест се помиње, осим случаја с угарским краљем, још на два места. У беседи св. Саве против јеретика, наложио је свима исповест и присугни „исповѣдающите грѣхы свое плачоуште се съ слѣзами прѣдь нимъ..“ (Домен II, 239) што треба сматрати као јавну исповест. — Патријарх Александријски и св. Сава су се исповедали један другоме, за време борављења

¹ спр. Тихомир Р. Ђорђевић, Наш народни живот, књига трећа Београд 1931, стр. 142-3.

Савина у Александрији „и сама исповѣдаваша се дроугъ дроугу“ (Домен. II, 308). Као што је познато архијереји се сами исповедају један другоме.

С претпоставком да се једно место односи на помазивање болесног — јелеосвећење, ми ћемо га овде навести иако нам не може бити дозвољено да тврдимо тачно да је тајна јелеосвећења том приликом свршена. Реч је о раслабљеном у Жичи, кога је нашао св. Сава у пољу, ставио га у своју мантију и с ученицима донео у цркву „и прѣдъ Христовомъ иконою постављаетъ, иже врачъ доушамъ и тѣломъ...“ Ту је св. Сава остао с њим у цркви целе ноћи и „въсеноштныъ стояніемъ на землю..“ и даље се говори како га је својим сузама „иако нѣкыимъ врачевъскимъ помазаніемъ..“ помазао. (Теод, 98-9). А када су чули о подизању раслабљенога, многи болесни су долазили к њему „ѡнъ же на когождо ихъ възлагае роуцъ молитвою исцѣлша миромъ светыимъ отъ светыхъ его моштей (св. Симеуна) помазовааше..“ (ibid. 100-1).

П обратимство. Јасан доказ налазимо код Теодосија да је у нашој средњевековној цркви вршено побратимство као црквени — богослужбени чин¹. Побратимство је вршено између Стефана Првовенчанога и Стреза. Стрез је после смрти Калојована био гоњен и он се склони код Стефана. Бојећи се да га Стефан не изда, тражио је од њега да му положи заклетву и даље „светыимъ еуагеліемъ² неподобнаго того брата себѣ сподоблиаетъ..“ (105). За Стреза кад је напустио Стефана и постао његов непријатељ, Теодосије каже да „єуагелское братстворенїе прѣобидѣвъ“ (107).

ОСВЕЋЕЊЕ ВОДЕ

О освећењу воде од стране св. Саве говори се код оба његова биографа. Прво место код Доментијана односи се на Савино освећење воде ради оздрављења његовог брата Сте-

¹ П. Срећковић је у „Гласнику српског ученог друштва“ књ. 63., стр. 273—287, изложио два стара наша рукописа под насловом „Чинь братотворению“, али без дубљега проучавања.

² У нашем народу каже се за побратиме, да су се побратимили „на крст и на књигу“, или „на крст и јеванђелије“, разуме се само у оном случају кад је побратимство црквом благословено за разлику од обичног побратимства, којега такође има у нашем народу.

фана. Прво је Сава свршио молитву па затим „къстомъ чьстъ-
нымъ освешть водоу, и тою свештеною водою помазавъ и, и
помоливъ се о здравии и о съпасении тего, и здрава и сътвори“. (II, 228). Код Теодосија је исти случај овако описан: „късть
оубѡ чьстныи и светыи съмывъ, и тою свештеною водою и
топлою молитвою брата напаает... роуцъ же свои светъи на
чьстноую его главоу възлагает...“ (137). — Велико освећење,
иако га биограф тако не назива, помиње Теодосије, говорећи о
доласку св. Саве у Трново. Тада се десио празник Богојављења,
па пошто је свети вршио богојављенску вечерњу „пришьдъ же
на светоую коупѣль, еже гесть къстистилница, и прочиташе надъ
водою молитвы о свештенїа, и вънегда къстистобразно благо-
славляти емоу водоу, раздѣлаше се вода въ коупѣлы, и пакы
състаяаше се... свети же просвѣщенїемъ къштенїа Христова
и кропленїемъ светыне воды цара и въсе соуште осветивъ и
и просвѣтивъ...“ (199—200).

МОНАШТВО

У времену када су постале наше старе биографије, код
нас је монашки живот био јако развијен. Владари су остављали
свој престо, великаши своје високе положаје а богаташи своја
богаства и ишли су у манастире, да великим аскезом задобију
вечни живот, прибављајући чистоћу души својој. Наша средње-
вековна историја је пуна таквих примера, великог одушевљења
за што већим постизањем духовног савршенства путем одри-
цања себе, од свега пролазног, земаљског. Та љубав је одуше-
вила и најсјајнију личност наше историје, св. Саву, да као
младић и владарски син напусти родитељску кућу и пође у
манастир.

Зато што биографи, будуће сами монаси описују житоте
и дела људи, који су припадали калуђерском друштву, по себи
се разуме да је материјал о монаштву у њима обilan и ми-
ћемо га овом приликом изложити.

Прво долази по реду да говоримо о монаштву св. Си-
меуна. св. Сава пише одмах у почетку свога Симеуна како
је Немања, одмах по женидби Стефановој тежио „како би по-
лоучиль раиское оно и неизреченное жилище.. како би мощно
емоу въспрѣти ангельски и апостольски образ..“ (153). Кад
се одлучио на тај корак „изыде ѿ владичества си и дѣтиї сво-

ихъ и под роужїа си богодан' наго пръваго вѣнца сы бо не бысть причесьть вторамоу бракоу¹, ѿбщ'ника сътвори себе неизреченаго и чьстънаго, и свето-аггельскаго и апостольскаго ѿобраза, малаго и великаго, и наречено име емъ бысть господинъ Симеонъ..“ Истовремено је примила постриг и његова супруга Ана. Симеун је пошао као монах у Студеницу где је провео две године и умножио старо Христово „и въжделѣ въшъши степень доуховны възыти..“ (161). На крају биографије где се укратко излаже живот св. Симеона говори се као што је ре-чено, о два крштења па и о два калуђерска лика „и пакы прїем'шоу емоу светы аггельски образъ и тоу два благословенїе приеть, малы образъ и велики“ (173 в. даље 174 где се наводи да је поживео у анђелском образу три године). Као што се види овде се говори о два монашка образа, малом и великому, у којима је Симеун провео после пострига.

О овом питању дао је исцрпну расправу г. Павле Поповић, у својој студији „О хронологији у делима св. Саве“. Г. Поповић је, како сам каже сишао са свог терена у чисту теологију, и употребивши богату литургичку литературу, успео је да у потпуности расветли питање Симеунова монаштва, и утврди да је Симеун примио велику схилу.² Ову тврђњу потврђују речи у Доментијановом Симеуну „повѣждь намъ, отъче светыи, како на ревъность аньгельскоу въсъ прѣложи се?“ (33).

Стефан о постригу Немањину износи како је наредио епископу Калинику „пристоупи и скончай прошеније мое. и приеть отъ роуки ѹего ангельскии и апостольскии образъ... и нарече се чрънъческымъ именемъ сумешонъ“ и пошао у Студеницу и тамо „оудвараје се съ чистными чрънъци въ правилѣ и заповѣди светыхъ и богоносныхъ отъцъ..“ (12).

Код Доментијана имамо поменут и акт пострига, наиме после Симеунове поуке, рекао је епископу Калинику „...пристоупи и съкончай Господемъ повелѣноје тебѣ и много желаемоје. Светитель же въспѣ божественою пѣсни, и пристоупи съ ножици Господњије повелѣније испльнѧје“ (I, 43; II, 152—3).

¹ С каквим циљем овде Сава наглашава да Симеун није био другобрачник не можемо рећи. Да ли да истакне већу праведност и чистоту свога оца; или пак нешто у вези са ступањем у монаштво?

² Глас српске краљ. академије. CXII. стр. 55 и даље; ср. Др. Л. Мирковић, Православна литургијка III. стр. 161.

Одатле иде у Студеницу и после неколико времена пише св. Сави, поред осталога и ово: „ње равнью благодѣтию съ вѣсѣми светыими оукраси ме светыимъ аньгельскымъ образомъ...“ (*ibid.* 46). Заједно са Симеуном ступила је калуђерство и његова супруга Ана, од истога Калинича „тъгыжде приетъ светыи аньгельски образъ, и наречена бысть прѣподобьна мати наша Анастасиа“ (Домен. I, 45; II, 152; Сава 160—1).

Теодосије прича да је калуђерство Немањино и Анино извршено у Студеници. Тамо стоји како су ови пошли у Студеницу „и тоу прѣдъ светыми светаго дверми олтара поклонив се, обѣти свое господеви вѣздаетъ слоужбѣ же и молитвѣ бывши, роукою тогожде епископа Калинника аггелскымъ обrazomъ кръстоносно оукрашаєт се...“ а за Ану „аггельски образъ и иночъски приемши...“ Симеун је ту остао и с инокима „постныи канонъ съврьшаše..“ (39—40).

Мање података имамо о Савину монаштву, односно ступању у монашки чин. Сам Сава у своме Симеуну не говори о томе ништа, само помиње на једном месту, како га је Симеун оставио „въ малѣ нѣкоемъ обrazѣ..“ (171). Г. Поповић хоће овим местом да докаже, како је Сава примио само мали анђелски образ;¹ а Башић² држи да реч „образ“ ваља разумети у смислу броја, јер се овде Сава жали на малу задругу, из које му је пошао и неки пречасни муж Методије, те га обузима страх од пустине и разбојника.

По материјалу што нама о монаштву св. Саве дају два његова биографа, приказаћемо на овом месту његов постриг. Раствко кад је стигао у св. Гору уселио се у руски манастир св. Пантелеймона (Домен. I, 27). А кад је мало доцније стигла за Раствком потера, ушла је у манастир на вечерњи и ту од дугога богослужења сви заспу. Раствко, док су они спавали, призове једнога од својих слугу, обуче га у своје одело и заповеди му да стоји на његовом месту до свршетка службе. Он је затим ушао у олтар „тоу пожрѣ жртвоу Господеви своемоу... и закла се Господеви своему, и оstriже власы главы своєи, и облѣче се въ мнишъске ризы..“ Кад су посланици нагонили калуђере да им добаве Раствка, који се за ово време био склонио на пирг, „... и показа имъ (потери) главоу свою оstriжену,

¹ Пом. дело, стр. 66.

² М. Башић, Старе српске биографије, стр. 22.

и на себѣ ризы чрънъчъскыie, и пода имъ власы свое..“ (Домен. II, 126). Постриг је извршио Теостирикton ватопетски игуман „... и постриже и въ име Отъца и Сына и Светааго Дауха и обльче и въ аньгельскии образ и нарече име ѹемоу Сава монахъ..“ (ibid. 128). Теодосије препричава исту ствар, али као што је у опште случај код овога биографа, да ствар препричава с више детаља па тако је dakле и овде. Раствко је молио игумана казавши му своју намеру, „с вечера пѣснемъ оутрьнимъ начети се..“ и тада су сви заједно с потером ушли у цркву на богослужење „пѣнию же продлъженоу бывшоу, и чтенїо пакы на мнозѣ прочитаемоу по заповѣди..“ Продужење богослужења је нарочито учињено да се заморе потероци и заспу. Кад се у томе успело Раствко се поклонио пред светим олтаром, где је дао обет Господу, узео благослов од игумана, и с једним старцем „почтена саномъ свештенства“ изашао је на пирг где је свршен постриг (15—17).

О монашту Стефана Првовенчаног говоре такође оба биографа. Први каже да кад је Сава затекао Стефана у животу „светыима роукама своима облѣче и въ великии аньгельскии образъ... наречень бысть имъ Симонъ монахъ...“ (Домен. II 259 - 60). По Теодосију, Стефан видећи да ће умрети, молио је Саву у писму „да га уведе у достојанство светог анђелског и иночког образа.“ Кад је Сава стигао нашао је писмо Стефаново и видео жељу његову, али је Стефан већ био умро. Сава га молитвом поново оживљава „по семь же светыимъ и аггелскимъ и великиимъ иночества образомъ светыи архиепископъ того оукрасивъ... И тако иночьскаа, въ нихже бѣ новоѡдѣанъ..“ (164)¹.

Још нам остаје да наведемо место код Теодосија (код Доментијана нема), где се говори о монашту краља Радослава кога је после сваће с братом Владиславом и његовог прогонства, Сава замонашио „аггелскимъ и иноческимъ образом... оукрасивъ, въ Радослава име Јоанъ монахъ того именовавъ“².

(Свршиће се)

Вл. Влаховић

¹ Стефан је као и Симеун примио велику схиму (в. П. Поповић, пом. дело, стр. 62.).

² У калуђерству је данас обичај да се приликом пострига, да монаху друго име, али с почетним словом његова ранијега имениа. Овога се обичаја тада није држало, што се види приликом пострига Раствкова и краља Радослава.